

SANTRAUKA. Liberalizmo turinio, jo socialinio ir kultūrinio vaidmenų, tradicijos ir jos atnaujinimo klausimus Vytautas Kavolis (1930–1966) veik keturis dešimtmečius kėlė ir svarstė tiek eseistiniuose, tiek akademinuose straipsniuose. Siekdamas paveikti liberalų galvojimą nepriklausomybę atgavusioje Lietuvoje, 1991 metais jis pasiūlė publikuoti savo tekstų apie liberalizmą rinkinį „Laisvės kultūra“. Straipsnyje nagrinėjami atskira knyga taip ir nepasirodę Kavolio tekstai, svarstoma, kokiomis laisvės ir liberalizmo sampratomis jis norėjęs pasidalyti su Lietuvos visuomene. Į liberalizmą Kavolis kvietė žiūrėti kaip į asmens laisvę gerbiančių žmonių bendravimo būdą, kaip į liberalių asmenybių veiklos bendruomenėje programą, kurios turinį, besirūpindamos laisve, šios asmenybės ir susikuria. Laisvę Kavolis suvokė kaip esminį žmogaus gyvenimo iššūkį, į kurį atsakydamas asmeniniais įsipareigojimais ir kūryba, žmogus įprasmina tiek laisvę, tiek savo egzistenciją.

RAKTAŽODŽIAI: liberalizmas, laisvė, moralinė kultūra, kultūrinis liberalizmas, liberalinė kultūra, lietuviškasis liberalizmas.

1991 metų birželio 24 dienos laiške Sauliui Žukui, rengusiam tąsyk spaudai jo knygą „Žmogus istorijoje“, Vytautas Kavolis iš Karlailio rašė:

Bet, šalia *Žmogaus istorijoje*, man atrodytų aktualiau šiuo metu išleisti mažą, gal 120 psl. rinkinį *Laisvės kultūra*, [kurį sudarytų – D. K.] daugiausia iš *Lietuviško liberalizmo*, *Metmenu* ir *Akiračių* mano straipsniai liberalizmo tradicijos atnaujinimo klausimais. Dabartinis Lietuvos liberalizmas – dažniausiai XIX amžiaus tipo. Svarbu išvengti XIX ir XX amžiaus liberalų skilimo. Geriau intelektualinė įtampa viduje, savųjų tarpe. (Kavolis 2000: 447)

Lygiai po penkerių metų – 1996-ųjų birželio 24-ąją – Kavolis Vilniuje mirė. Numatyta knyga taip ir liko neišleista. Straipsnyje svarstoma, ką laisvę atgavusiai Lietuvos visuomenei apie laisvę ir liberalizmą norėjo pasakyti Kavolis. Kokia liberalizmo samprata norėjo pasidalyti? Kokius klausimus būtų kėlusį jo knyga „Laisvės kultūra“?

Visų pirma, glausto aptarimo verta paties Kavolio pozicija, iš kurios laisvės ir liberalizmo klausimai keliami ir svarstomi. Tai sokratiškoji nuolat klausiančio, abejojančio ir kartu su kitais atsakymų ieškančio asmens pozicija. Sokratą Kavolis laikė kultūrinių liberalų pirmtaku, siejo jį su „kultūrinio liberalizmo ištakomis

Vakarų civilizacijoje“ (Kavolis 1992: 39). Iš Sokrato mokyklos Kavolis kildino jo paties išpažįstamą „kuklią filosofiją“ ir šia filosofija besiremiančią „humanistinę asmenybę“. „Kuklioji filosofija“ suvokianti savo ir žmogaus proto pažinimo ribas, suprantanti, kad ji gali išreikšti tik dalį tiesos, kad kitos filosofijos taip pat atve-riantčios svarbias tiesos dalis. Tokios filosofijos „grožis ir didybė“ atsiskleidžianti tuo, kad „jinai įgalina pačiose širdies ir sąmonės gelmėse priimti kitaip galvojan- tį, kaip partnerį tos pačios tiesos ieškojimo pašnekesy“ (Kavolis 1956: 19–20). Būtent „kuklioji filosofija“, būdinga „humanistinei asmenybei“, ir skirianti šią asmenybę nuo „autoritarinės asmenybės“, kuri jaučiasi atradusi „vienintelę teisingą filoso- fiją“ ir nėra pajėgi išverti jokios partnerystės, nes joje išvelgianti „paslėptą grėsmę sau pačiai“ (Kavolis 1956: 21). Ne be pagrindo patį Kavolį Tomas Venclova yra pavadinęs „mūsų Sokratu“ (Venclova 2016: 130). Sokratiškoji pozicija Kavolio svarstymuose išplėtojama iki modernių laikų „neaiškaus žmogaus“ sampratos ir jo egzistencinės laikysenos. XX amžiaus žmogų istorija yra pavertusi egzilu – asmeniu „be krašto, be tradicijos ir be tikėjimo“, taigi „be tų dimensijų, kuriomis žmogus ligšiolinėje istorijoje definuodavo savo aiškumą“, ir būtent todėl modernus žmogus pasidaręs „neaiškiu žmogumi ne vien kitiems, bet ir sau pačiam“, – teigė Kavolis (Kavolis 1966: 81–82). „Neaiškus žmogus“ pasmerktas būti ir be aiškios politi- kos, ir be aiškios ideologijos, nes išvelgia ir patiria tiek politikos, tiek istorijos, tiek bet kurios ideologijos „dviprasmiškumą“. Kas jam lieka? Tik blaiviai įsisąmoni- nus savo neaiškumą, „savo situacijos dviprasmybes“, išsiugdyti „pajėgumą su savo neaiškumu gyventi“ ir asmeniniais įsipareigojimais mėginti savo tapatybę iš naujo susikurti: „*Egzilas* save identifikuoja savo atviru, skaudžiu, dviprasmišku įsiparei- gojimu: kraštui, kurio jis nebeturi; tradicijom, kurių jis nebeturi; tikėjimui, kurio jis nebeturi“ (Kavolis 1966: 96–102). „Neaiškiems žmonėms“ tenkas ir dar vienas nelengvas uždavinys – dviprasmybių tikrovėje atrasti patikimą dialogą su kitais, susikurti būdą, „kaip sujungti savo individualius neaiškumus į tarpusavio ištikimy- bės bendrumą“ (Kavolis, 1966: 94).

Taigi Kavolio laisvės svarstymai gana nuosekliai grindžiami sokratiškuoju dia- logu. Būdamas studentas, 1954-ųjų vasarą jis rašo laišką Algirdui Julii Greimui klausdamas, kokia esanti „nūdienos liberalų užduotis“. Gavęs atsakymą, tais pačiais metais jį paskelbia „Dirvos“ priede „Studentų žodis“. Tarp Greimo išsakytų paste- bėjimų ir paties Kavolio vėliau dėstytų liberalizmo bei laisvės sampratų esama aki- vaizdžių sąsąukų. Visų pirma, Greimas kviečia kritiškai žvelgti į patį liberalizmą, svarstyti jo santykį su laisve, matyti istoriškai kintantį liberalizmo ir laisvės turinį:

Liberalizmas yra pavojingas žodis, jis perkrautas emocinių turinių ir lengvai virsta keiks- mažodžiu savo idėjiniam priešui paniekinti.

Nei Jūs, nei aš nesame, turbūt, „liberalai“ nei viena to žodžio prasme. Ir lietuviškai šiuo

žodžiu greičiausiai norima pavadinti laisvą žmogų, norima pasivadinti *laisvu žmogumi*. Tačiau net ir laisvės meilę ženklinti šis žodis gal nelabai tinka. Jau vien dėl savo etimologijos: ir liberalus žmogus – tai duosnus žmogus. Toksai Voltaire'as, sakysim, kuris visą gyvenimą kovojo ne dėl to, kad išsikovoti pats sau teisę laisvai kalbėti – jam jos netrūko, – bet kad ta teisė būtų duota kitiems. <...>

Šitoks gražus, bet naivus, laisvės kaip tolerancijos supratimas šiandien, jei ir neatgyvenęs, tai atrodo bent nebe pirmieji iš mūsų uždavinių. <...> Ar galima tada kalbėti apie laisvą galvojimą, apie nepriklausomą mintį, tai suprantant kitaip negu didelį nuoširdumo ilgesį, kaip norą aiškiai matyti? Laisvė – tai jau nebe tolerancija, o kova už tiesą, tiesą pirmiausiai sau pačiam, o paskui kitiems. (Greimas 2019: 43–44)

Greimas kelia laisvės turinio klausimą ir šį turinį visų pirma sieja su nuoširdžiomis autentiškos asmeninės tiesos paieškomis ir jos teigimu. Laisvės ir liberalizmo turinio bei paskirties klausimai Kavolio svarstymuose tampa kertiniai. Į juos, pasirėmus Greimu, mėginama atsakyti brėžiant 1954-ųjų rudenį įsteigtos lietuvių studentų „Santaros“ programines gaires. Laisvas gyvenimas pirmiausia esąs autentiškas, egzistencine asmens patirtimi paremtas ir iš jos auginamas:

Ši laisvė reikalauja didelio nuoširdumo būti savimi, vadinas, lietuviu, ir plačių horizontų žmogumi, kad jis pajėgtų pasirinkti tai, kas jį atitinka, o ne mechaniškai priimti tai, kas pirmas pasimaišys po ranka – pirma platesnė šypsena ar pirmąsyk išvysta platesnio mosto idėja.

Leiskime tam, ką savyje jaučiame vertingo, laisvai augti ir vystytis, kad būtume pajėgūs laisvo žmogaus gyvenimui. (Kavolis 1954: 15)

1956-aisiais paskelbtam programiniam tekstui Kavolis skiria „greimišką“ antraštę – „Laisvo žmogaus tiesa“. Šiame tekste laisvė nusakoma kaip „gyvenimo būdas“ ir visų pirma siejama su sąžine, o jos turinys – su asmeniniais žmogaus išsipareigojimais savo tiesai ir savo bendruomenei. Kavolis teigia:

Laisvė yra toksai gyvenimo būdas, kada individo sąžinė laikoma galutiniu arbitru klausimuose, kurių protas negali moksliniu objektyvumu išspręsti. Laisvė nepaneigia tiesos, tačiau remiasi tikėjimu, kad tie tiesos aspektai, kurie protu neprieinami, įgyja tikrąją reikšmę tiktai žmogaus už juos apsisprendimu. <...> Humanistinis žmogus yra išsipareigojęs savo tiesai – ją savo gyvenimu reikšti – ir savo bendruomenei – ją su savuoju tiesos aspektu supažindinti. (Kavolis 1956: 19, 22)

Sykiu žmogaus laisvė esanti tik sąlyga – „pagrindinė sąlyga pačiam kurti savo gyvenimo prasmę“ (Kavolis 1979a: 16). Tuo laiku nusakomas ir „Santaros“ santykis su liberalizmu. Jis kartu ir atsargus, ir radikalus, neigiantis ideologinį liberalizmo turinį, pripažįstantis liberalizmą tik kaip asmens sąžinės laisvę gerbiančią bendravimo būdą. Kavolis rašo:

Santaroje liberalizmas suvokiamas ne ideologiškai, kaip galutinis gyvenimo tikslas, bet praktiškai, kaip tarpusavio santykiavimo būdas: Liberalizmas turi prasmę tik kaip

politinė sąvoka, apsprendžianti žmonių tarpusavio santykius ir juose užgindama vieniems skverbtis į kitų sielas. Kaip ideologinė sąvoka liberalizmas neturi... turinio. Tą turinį turi duoti kuri nors ideologija – suprantama tokia, kuri neneigia sąžinės laisvės. (Kavolis 1979a: 13)

Liberalumą „Santaros“ nariai išpažįstantys kaip kultūrinį atvirumą, būtiną laisvam žmogui, kad šis savo gyvenimo prasmę pats kurtis galėtų: „žmogaus kritinį atvirumą visom vertybėm, beieškant sau įtikinamiausių, vadiname savo *liberalumu*“ (Kavolis 1979a: 16). Taigi jau ankstyvuosiuose Kavolio svarstymuose atveriamas tiek laisvės, tiek liberalizmo neapibrėžtumas, o laisvam žmogui keliamas imperatyvas savo įsipareigojimais bei pasirinkimais suteikti laisvei ir liberalizmui prasmingą turinį.

Sokratišku klausinėjimu Kavolis grindžia ir vėlesnius laisvės bei liberalizmo turinio aptarimus. Jis siunčia anketą jauniems lietuvių liberalams ir apklausia, kaip šie suprantantys liberalizmą. Į anketą ir pats atsako. Atliktą apklausos analizę 1957-aisiais paskelbia straipsnyje „Jaunųjų liberalų galvosena“. Pagrindinė analizės išvada – jaunųjų liberalų nuomone, „liberalizmo turinį nusako santykis tarp dviejų pagrindinių veiksnių: individo sąžinės ir bendruomenės intereso“ (Kavolis 2006: 505). Šiuo savo turiniu liberalizmas surandąs ryšį su krikščionyste ir egzistencializmu, su tautišku ir demokratiniu socializmu, todėl modernioje visuomenėje jis galintis atlikti svarbų jungiantį, integruojantį vaidmenį: „liberalizmas tampa *sintezuojančiu*, nebe skiriančiu, dvasiniu judėjimu ir vienija bendruomenę, suskiliusią pagal šių minties sistemų ekskliuzyvumą ašį“ (Kavolis 2006: 505). Taip nuo liberalizmo turinio nuosekliai pereinama prie galimos jo socialinės ir kultūrinės paskirties nagrinėjimo. Įsidėmėtina: ir liberalizmo turinys, ir galimas jo vaidmuo bendruomenėje apibrėžiami remiantis ne teorinėmis nuostatomis, bet liberalių žmonių asmeninėmis patirtimis ir nuomonėmis.

1958-aisiais – Vinco Kudirkos šimtaisiais gimimo metais – Kavolis pakviečia aptarti laisvės ir liberalizmo klausimus skirtingų pažiūrų lietuvių išsivijos intelektualus. Jų ir savo tekstus sudeda į rinkinį „Lietuviškasis liberalizmas“. Pats šioje knygoje nuosekliai tęsia bendruosius laisvės ir jos prasmės, liberalizmo turinio ir paskirties svarstymus. Tačiau jau rinkinio antraštė ir jo skyrimas „didžiojo tautos žadintojo dr. Vinco Kudirkos 100 metų gimimo sukakčiai paminėti“ teigia esant nacionalinę lietuvių liberalizmo tradiciją ir liberalizmą kryptingai sieja su lietuvių visuomene ir kultūra. „Lietuvių galvojimai, lietuvių kalba, apie laisvę yra lietuviškojo liberalizmo intelektualinis turinys“, – sako Kavolis knygos pratarmėje, priskirdamas tiek kultūrinį, tiek politinį liberalizmą lietuvių „tautinio gyvenimo visumai“ (Kavolis 1958a: 10–11). Straipsnių rinkinio paskirtį lemia sąmoningas angažavimasis lietuvių bendruomenei, jos kultūrinės kūrybos tęstinumui:

Ši knyga yra bandymas išryškinti tuos lietuviškojo liberalizmo pagrindus, kurie įgalintų jį vis kūrybiškesniam žmogiškajam ir tautiniam išnašui mūsų bendruomenės gyvenime. Ji mėgina tęsti Vinco Kudirkos teiktąjį impulsą. Ji turi vilties atgaivinti ir kan. Juozo Tumo-Vaižganto platesnes, nei pas mus įprasta, padanges nušviesti galėjusią kibirkštį. (Kavolis 1958a: 16)

„Lietuviškojo liberalizmo“ pratarinėje Kavolis grįžta prie jau anksčiau kelto liberalizmo ideologinio neapibrėžtumo klausimo. Pasak jo, bendrąjį liberalizmo turinį sudaręs rūpestis laisve, o ne vienoks ar kitoks laisvės problemos sprendimas. Būtent rūpestis laisve ir neleidžiantis tikram liberalui žvelgti į liberalizmą kaip į ideologiją, atsakančią į asmens laisvės klausimą, nes į šį klausimą kiekvienas laisvas žmogus turįs atsakyti savarankiškai:

Liberalai yra, kas laisvės problemą laiko esmine žmogiškojo egzistencijoj. Kiek šia problema nuoširdžiai rūpinamasi, nesistengiant vieno ar kito jos sprendimo primesti kitiems, esama liberalu.

Bet liberalizmas nėra esmiškai susijęs su jokia kuriuo istorijoje pasirodžiusiu šios problemos sprendimu: jau vien dėl to, kad rūpestis laisve, kaip esmine žmogaus problema, savaime reikalauja palikti laisvę pačiam žmogui šią problemą ir išspręsti. (Kavolis 1958a: 9)

Taigi požiūris į laisvės klausimą esmingai susieja liberalizmą su individualizmu, asmens savarankiškumu ir sąžine. Mat laisvės problema, vis kartoja Kavolis, galinti būti sprendžiama tik sąžiningais asmeniniais pasirinkimais, asmeniniais įsipareigojimais, asmenine ištikimybe: „laisvė yra problema, kurią pati egzistencija iškelia kiekvienam žmogui, kaip pagrindinę sąlygą jo žmogiškėjimui, ir kuri tegali būti išspręsta jo paties asmeniniu įsipareigojimu“ (Kavolis 1958a: 9). Regis, įsipareigojimas yra kertinė sąvoka Kavolio laisvės ir liberalizmo svarstymuose. Įsipareigojimas čia siejamas su pastovumu ir ištikimybe. Tik esminiais ilgalaikiais įsipareigojimais laisvas žmogus įstengiantis atsispirti „situacinei moralybei“. Tik sąmoningai pasirinkdamas, kam ištis verta priklausyti, jis gebės susikurti savo egzistencijos turinį. Reikšminga yra Kavolio kiek vėliau išsakyta pastaba apie prancūzų ateistinių egzistencializmą: jo filosofijos „paveiktieji dažnai ir pražūva nesibaigiančioje vis naujų vaidmenų ar vertybių ragavimo progresijoje, nesuvokdami, kad žmogus tampa savimi tik tada, kai jis turi kam priklausyti – galutinai, nebeatšaukiamai“ (Kavolis 1966: 92). Tvarumo asmeniniams įsipareigojimams teikiantis jų turimas bendruomeniškumo matmuo. Kiekvieno žmogaus asmeninis įsipareigojimas neišvengiamai įgyjantis ir visuomeninį pobūdį, nes laisvės problema sprendžiama „bendradarbiaujant su kitais žmonėmis ir į juos atsivėlgiant“ (Kavolis 1958a: 9). Dar visuomeniškesnis yra liberalo įsipareigojimas. Kadangi laisvę liberalus žmogus suvokia esant „ne vien savo asmenine, bet kartu ir bendruomenine problema“, jis šią problemą sprendžia įsipareigojimais, pagrįstais ir visuomenine atsakomybe: „už

savo apsisprendimą jaučiasi atsakingas ne vien prieš savo sąžinę, bet ir prieš bendruomenę, kurioje jis dalyvauja“ (Kavolis 1958a: 10).

Žmogus laisvei turinį suteikia ir ją įprasmina ne tik asmeniniais išsipareigojimais, bet ir kultūrine kūryba. Laisvė neatskiriama nuo kūrybos: žmogaus kūrybiškumas reikalaujantis laisvės, o laisvė kelianti žmogui kūrybos reikalavimą (Kavolis 1961: 129–130). Visa kultūra iš esmės esanti pagrįsta laisvais apsisprendimais ir išsipareigojimais (Kavolis 1958b: 93). Ir išsipareigojimui, ir kūrybai reikalingas tam tikras moralinis ir kūrybinis pajėgumas. Taigi Kavolio duotas atsakymas į laisvės turinio klausimą nuosekliai iškelia kitą problemą – „pajėgumo laisvei problema“. Kam reikalinga laisvė nesąžiningiems ir nekūrybingiems, jei jie nėra pajėgūs ją įprasminti? Kavolis atsako radikaliai:

Pagrindinė žymė, be kurios liberalas negali būti net įsivaizduojamas, yra budri, pareiginga ir kiek pajėgdama objektyvumo siekianti sąžinė. Tik sąžiningieji gali su laisve gyventi, jos nenužudydami. Tik tie, kurie pajėgia laisvai išsipareigoti ir ištikimai savo išsipareigojimus vykdyti, turi teisę reikalauti sau laisvės. (Kavolis 1958a: 10)

Liberalai yra, kurie gali savo laisve pozityviai naudotis, kurdami savo apsisprendimais naujas ir (ne tik sau, bet, galbūt, ir kitiems) reikšmingas realybės kategorijas. Laisvė pateisinama tik tada, kai ji šitokiai kūrybai reikalinga. <...>

Kam nekūrybiškam žmogui reikalinga laisvė? – Tiktai nemoraliam egoizmui. Tai būdingas dvidešimtojo šimtmečio jausmas. (Kavolis 1958b: 97, 106)

Rinkinyje „Lietuviškasis liberalizmas“ paskelbtame straipsnyje „Laisvės samprata socialiniuose moksluose“ Kavolis „pajėgumo laisvei problema“ išryškina pasitelkęs istorinį kontekstą. Šis rodantis, kad „laisvės sritis gali plėstis ir vėl siaurėti, laimėtoji laisvė gali būti prarasta“, kad „laisvė žymia dalimi priklauso nuo asmeninių apsisprendimų ir organizuotos kovos“ (Kavolis 1958b: 98–99). Veimaro Respublikos pavyzdys akivaizdžiai liudijantis, kad žmonės, stokojantys „pajėgumo laisve naudotis“, gali savo bendruomenėje jos neišsaugoti:

Jeigu laisvė įgyjama per staigiai, <...> žmogus gali būti laisvei vidiniai nepajėgus. Šiuo atveju jis nuo laisvės stengsis pabėgti, arba pasiduodamas jam pasiūlančių autoritetų globai, arba savąjį autoritetą, – koksai menkas jis bebūtų, – primesdamas kitiems, kurių skirtingo savąja laisve naudojimosi būdo jis negali pakelti. (Kavolis 1958b: 105)

Laisvės sritis, pasak Kavolio, siaurėjanti ir dabartiniame Vakarų pasaulyje – didėjant politinės galios koncentravimuisi, augant vidurinės klasės konformizmui, jai traukiantis „nuo savarankiško laisvės problemų sprendimo“, visuomenei nepakankamai suprantant, kokį pavojų laisvei kelianti „valstybinė centralizacija“ (Kavolis 1958b: 99). Todėl jaučiantys istorinę atsakomybę už laisvės išsaugojimą „ne tik sau, bet ir savo vaikų vaikams“, turintys nuolat rūpintis „žmogaus kūrybiniau

pajėgumu laisve naudotis“ – tiek laisvės pertekliaus, tiek jos stokos sąlygomis (Kavolis 1958b: 99, 105–106).

Žmogus gali tapti pajėgus laisvei tik lavindamasis, ugdydamasis. Taigi ugdymas Kavolio svarstymuose tampa svarbia laisvės problemos sprendimo, laisvės įprasminimo sąlyga: „liberalinėje sampratoje auklėjimo uždavinys būtų dideliems, bet realistiškiems įsipareigojimams pajėgių asmenybių ugdymas“ (Kavolis 1958a: 14). Neatsitiktinai vėliau rašytuose tekstuose pabrėžiamas moderniosios liberalinės kultūros ryšys su Renesanso Europoje kilusiu „aristokratinės literatūrinės kilmės liberalumu“, su iš šios tradicijos ateinančia „liberalumo, kaip didžiadvasiškumo, dosnumo, atvirumo skirtingom galvojimo rūšim, *generosity* reikšmė“, su „*liberal education* idealu“ (Kavolis 1979b: 85–87). Kultūrinį liberalizmą Kavolis tiesiog tapatina su liberalaus, humanistinio ugdymo, su laisvo žmogaus auginimo siekiais: „Kultūrinis liberalizmas maždaug atitinka tai, ko siekiama *liberal education*, humanistinėse studijose“ (Kavolis 1992: 44).

Matėme, kad laisvė Kavoliui neatskiriama nuo prasmės: laisvės problemos sprendimas turėtų būti ir atsakymas į laisvės prasmės, o sykiu ir į asmens gyvenimo prasmės klausimą. Pasak Kavolio, „liberalų pabrėžiama ne tik tai laisvė, kaip esminė žmogiškosios būties problema, bet ir žmogaus pareiga ją sau pozityviais įsipareigojimais taip išsispręsti, kad ir jis pats, ir jo bendruomenė galėtų su tais sprendimais prasmingai gyventi“ (Kavolis 1958a: 14). Tačiau „galutinės laisvės prasmės klausimas“ nėra lengvai atsakomas. Istorija nepajėgianti žmogui į šį klausimą atsakyti. Laisvės prasmė negalinti priklausyti nuo to, ką asmuo istorijoje sukuria, nes „visko, kas žmogaus sukurta, potencialus sunaikinamumas reikštų absoliutinį laisvės neprasmingumą“ (Kavolis 1958b: 107). Todėl, Kavolio teigimu, ne istorija, o moralė ir tikėjimas tegalintys suteikti žmogui atsakymą į jo laisvės prasmės klausimą. Asmeniui tiesiog lieka tikėti, kad jo įsipareigojimas kūryba atsakyti į „kosminį pasityčiojimą“ esąs savaime vertingas moralės plotmėje, kad pats „kosminio pasityčiojimo autorius yra aktyviai suinteresuotas žmogaus reakcijomis į šį pasityčiojimą, kad jis vertina žmogaus *nepasidavimo*, išreiškiamo kūrybos žygiais, *grožį*“:

Jeigu tačiau galutinė laisvės prasmė vertinama ne istoriškai, jos vaisių išlikimu, bet *moraliai*, jei jos prasmė priklauso nuo paties žmogiškojo atsistojimo prieš kosminį pasityčiojimą *savaime vertingumo*, – tai žmogaus kūrybinių pastangų, kuriomis šis atsistojimas išreiškiamas, sunaikinamumas nieko nebereiškia laisvės prasmę sveriant. Žmogus pačia savo kūrybinės pastangos rimtimi paliudijo ir įrodė save; ir tame, kad žmogus kūrė, kad jisai turėjo šaltos aistros kurti, nors žinojo, kad mirs ir jis, ir jo kūryba, – glūdi laisvės prasmė, ne tame, kad jo kūriniai išliks vieną ar kitą tūkstantį metų. Žmogaus didybė ne jo darbuose, bet laisvame darbingume. (Kavolis 1958b: 107–108)

„Lietuviškajame liberalizme“ Kavolis grįžta ir prie anksčiau kelto liberalizmo socialinio bei kultūrinio vaidmens klausimo. „Liberalų vaidmenį istorijos tėkmėje“

lemianti pati liberalios asmenybės „psichologinė sąranga“: „Liberalinė asmenybė pajėgia save valdyti, bet neturi noro kitus savaip versti ar juos dėl jų skirtingumų niekinti“ (Kavolis 1958a: 12). Dėl savo pajėgumo „be konvulsijų priimti skirtingumus“ liberalai, pasak Kavolio, „yra vieninteliai, gali vienon bendruomenėn be prievartos apjungti savo tarpe temokančius smerkti skirtinguosius – radikalus ir konservatorius, pažangos ir tradicijos žmones“, tad jų „istorinis vaidmuo tuo būdu yra derinantis, integracinis“, o tokį vaidmenį prisiėmę liberalai turi rūpintis ir bendromis „humanistinėmis elgesio normomis tarpžmogiškiems santykiams tvarkyti“ (Kavolis 1958a: 12).

Liberalizmo visuomeninio ir kultūrinio vaidmens svarstymus Kavolis nuosekliai plėtoja vėliau parašytuose tekstuose. 1979-aisiais „Metmenyse“ paskelbtame straipsnyje „Moralinės kultūros: žemėlapiai, trajektorijos, įtampos“ iš moderniųjų moralinių kultūrų jis išskiria liberalinę kultūrą, gebančią sėkmingai sąveikauti su kitomis kultūromis (Donskis 2005: 76–81). Suprasdama savo pačios nepakankamumą ir ribotumą, būdama atvira kitoms kultūroms, ji „gali savyje talpinti tiek nacionalistinius, tiek romantiškus-anarchistinius elementus“: būtent liberalinės kultūros „įvairiopus susipynimas“ su nacionalistine, romantiška-anarchistine ir ekologine kultūromis lemiantis šiandien jos gyvybingumą (Kavolis 1979b: 98, 100). Dialogiškumas, atvirumas daro šią kultūrą laisvai visuomenei reikalingą. Kavolis teigia:

Liberalinė kultūra, tarp moderniųjų tradicijų, yra vienintelė patikima atsvara ir prieš moralinį provincializmą, ir prieš asketinį revoliucionizmą. Todėl ji reikalinga, bet ji reikalinga *atvirame santykyje* su kitomis moralinėmis kultūromis, klasikinėmis ir moderniosiomis. (Kavolis 1979b: 102)

1992-aisiais publikuotame straipsnyje „Liberalaus galvojimo erdvėje“ jis pabrėžia kultūrinio liberalizmo integruojančią galią. Šiuolaikinėje visuomenėje kultūrinis liberalizmas pajėgiantis atlikti moderuojantį „santaros paieškų“ vaidmenį: pagarba žmogui grindžiamas, „liberalumas padeda skirtingiems surasti, kas juos įgalina tarpusavyje komunikuoti, pasijusti vienos kultūros, vienos žmonijos dalyviais“ (Kavolis 1992: 44–45). Kultūrinio liberalizmo moderuotumui, dialogiškumui būtinas savo paties ribotumo suvokimas ir pripažinimas:

Kultūrinis liberalizmas kvestionuoja dogmatizuojančią laikyseną bet kurioje srityje. Bet jis neabsoliutina ir pats savęs, nereikalauja savo galvojimui monopolio, žinodamas, kad yra pasaulis bei žmogus ir už žodyno, ir logikos ribų, ir vienas kuris nors kalbėjimo būdas nei pasaulio, nei žmogaus neišsėms. (Kavolis 1992: 42)

Vis dėlto liberalizmui kylantis pavojus savo ribų jausmą, ribotumo supratimą prarasti – sykiu netekti ir moderuojančio, integruojančio socialinio vaidmens. „Atsisakę ribų sampratos, ir liberalai gali tapti kultūriniais imperialistais“, – pastebi

Kavolis (Kavolis 1979b: 89). Todėl jiems privalu nuolat kritišku žvilgsniu į save žvelgti ir ribų klausimą kelti: „ar viską galima laisvais apsisprendimais keisti, ar yra privalomos (iš žmogaus prigimties ir iš jo santykio su savo egzistencijos visuma ar su visatos struktūra kylančios) ribos, prieš kurias laisvų pasirinkimų procesas turi sustoti, kurias reikia, nori ar nenori, „moraliai respektuoti“ (Kavolis 1979b: 89). Liberalai, pasak Kavolio, turintys ginti laisvą, „žmogaus teises užtikrinantį gyvenimo būdą“ ne tik nuo išorinių, bet ir nuo vidinių grėsmių: „Viena iš šių vidinių grėsmių yra pačių liberalų nepakantumas. Todėl liberalai kritiškai visų pirma patys sau“ (Kavolis 1978: 7). Savikritiškumas skatinąs liberalus atvirai pripažinti ir juos „kamuojančią idėjinę mažakraujystę“ (Kavolis 1958a: 16). Liberalams nesirūpinant savo intelektualiniu ir kūrybiniu pajėgumu, galinti sunykti pati liberalinė kultūra:

Liberalinė kultūra pavojuje, kai „nebėra laiko“ diskutuoti pagrindinių bendruomenės ir individo atsakomybės klausimų, bet reikia, krizės momentu, veikti negalvojant. <...> Bet liberalinė kultūra pavojuje ir „normalioje“ visuomenėje, kai patys liberalai išsitemia, diskutuodami ne žmogaus atsakomybių dramaturgiją, bet organizacinės technologijos atsegimus ir užsegimus. (Kavolis 1979b: 90)

Atvirumas kitoms moralinėms kultūroms, susipynimas su jomis lėmęs ir tvirtą liberalizmo jaugimą į Lietuvos kultūrinę tradiciją. Negalima paneigti liberalizmo „istorinių šaknų pačioje Lietuvoje“, jo savumo Lietuvos visuomenei (Kavolis 1978: 6; Kavolis 1992: 34). „Lietuviškasis liberalizmas nuo Daukanto, Basanavičiaus ir Kudirkos laikų buvo glaudžiai sutapęs su tautiniu atgimimu. Liberalizmas Lietuvoje nebuvo priešinamas nacionalizmui“, – tvirtina Kavolis (Kavolis 1992: 34). Būtent natūralus sutapimas su nacionalizmu ir skyręs „ankstyvuosius lietuvių liberalus nuo kitų kraštų liberalų“: „Gimę tautinio atgimimo kovos žaizdre, jie glaudžiai sutapo su kolektyviniais tautiniais siekais, su nuosaikiu nacionalizmu, kuris buvo derinamas su tarptautinio solidarumo reikalavimais. <...> Neatsitiktinai žinomiausias lietuvių liberalo veikalas yra Lietuvos himnas“ (Kavolis 1989: 10). Šiai tradicijai ir lietuvių kultūrai liekąs įsipareigojęs ir dabartinis lietuviškasis liberalizmas – ir jis „nuolat svarsto Lietuvos ir lietuvių gyvenimo problemas“ (Kavolis 1978: 6). Nepriimtinas Kavoliui atrodė tiek liberalizmo tapatinimas su kapitalizmu, tiek pačių liberalų susitapatinimas su juo. Būdami įsipareigoję asmens laisvei liberalai privalo kritiškai žvelgti ir į kapitalizmą, ir į gerovės valstybę. Gerovės valstybė suteikianti daugeliui individų galimybę patiems rinktis savo gyvenimo būdą, tačiau galinti ir neigti, apriboti žmogaus teisę savarankiškai pasirinkti. Prasmingai asmens laisvei, Kavolio įsitikinimu, ne mažesnę grėsmę keliantis ir kapitalizmas: „Galima net teigti, kad logika, pagal kurią kapitalistinė sistema veikia (pelno siekimas laisvos konkurencijos keliu, mažiau veiksmingus metodus ar darbininkus nuolat pakeičiant veiksmingesniais)

nepalieka vietos nei asmeninei atsakomybei, nei asmeninei ištikimybei ir todėl yra priešinga liberalinei etikai“ (Kavolis 1978: 6).

Taigi kokią žinią apie laisvę ir liberalizmą būtų siuntusi Lietuvos visuomenei Kavolio knyga „Laisvės kultūra“? Regis, visų pirma ji būtų siūliusi laisvės klausimą svarstyti remiantis sokratiškuoju dialogu, „kuklią filosofiją“, išpažįstančia žmogaus pažinimo ir supratimo ribotumą. Ji būtų teigusi ideologinį liberalizmo neapibrėžtumą ir aiškinusi jį kaip asmens laisvę gerbiančių žmonių bendravimo būdą, kaip „liberalių asmenybių veiklos bendruomenėje programą“ (Kavolis 1958a: 13). Ir tvirtinusi, kad šios programos turinį, besirūpindamos laisve, savo apsisprendimais, pasirinkimais istorijoje nuolat kuriančios pačios asmenybės. Laisvę ši knyga būtų kvietusi suvokti ne kaip dovaną, bet kaip svarbiausią žmogaus gyvenimo problemą, kaip esminį jam tenkantį iššūkį, į kurį asmeniniais įsipareigojimais ir kūryba atsakydamas žmogus įprasmina tiek laisvę, tiek savo egzistenciją. Kavolio knyga būtų kėlus ir laisvei pajėgus, bendruomenei įsipareigoti gebančio žmogaus ugdymo imperatyvą. Taip pat būtų akcentavusi moderuojantį, šiuolaikinę visuomenę integruojantį kultūrinio liberalizmo, liberalios kultūros vaidmenį. Ir, žinoma, „Laisvės kultūra“ mums pasakotų apie Lietuvos istorijoje išsiskynusį, lietuvių kalba save apmąstantį „lietuviškąjį liberalizmą“, sakytų, kad vienas galimų prasmingų laisvės problemos sprendimų yra asmeninis įsipareigojimas savo bendruomenei, jos kūrybiniam pajėgumui ir intelektualiniam savarankiškumui, jos kultūros gyvybingumui ir tęstinumui:

Mes tikime lietuviybės prasme. Tikime, kad lietuviybėje mes galime būti pilnais žmonėmis, ir kad jinai gali duoti tai, ko pažangiam dvidešimtojo amžiaus vidurio žmogui reikia. Ir tikime, kad jo jai trūksta, tai mes duosime. (Kavolis 1979a: 16)

LITERATŪRA

Donskis, Leonidas. *Tapatybė ir laisvė. Trys intelektualiniai portretai*. Iš anglų kalbos vertė Laimantas Jonušys. Vilnius: Versus aureus, 2005.

Greimas, Algirdas Julius. Laiškas Vytautui Kavoliui: nūdienos liberalų užduotis. In Greimas, Algirdas Julius. *Apie viską ir nieką. Žmogus visuomenė, kultūra*. Parengė Jūratė Levina. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2019.

Kavolis, Vytautas. Tremties tikrovė ir keliai į lietuviškumą. *Laisvo žmogaus keliu į lietuviškumą. Pirmojo Lietuvių Studentų Santaros suvažiavimo darbai*. Red. Vytautas Kavolis. Chicago: Lietuvių Studentų Santara, 1954.

Kavolis, Vytautas. Laisvo žmogaus tiesa. *Į laisvę veda mūsų kelias. Antroji metinė Santaros knyga*. Red. Vytautas Kavolis ir Valdas Adamkavičius. Chicago: Lietuvių Studentų Santara, 1956.

Kavolis 1958a: Kavolis, Vytautas. [Pratarmė]. In *Lietuviškasis liberalizmas*. Red. Vytautas Kavolis. Chicago: „Santaros-Šviesos“ federacija.

Kavolis 1958b: Kavolis, Vytautas. Laisvės samprata socialiniuose moksluose. In *Lietuviškasis liberalizmas*. Red. Vytautas Kavolis. Chicago: „Santaros-Šviesos“ federacija.

Kavolis, Vytautas. Laisvė ir atsakomybė kūrybiniame veiksmė. *Metmenys*, 1961, nr. 4.

Kavolis, Vytautas. Neaiškus žmogus ir istorijos dviprasmybė. *Metmenys*, 1966, nr. 12.

Kavolis, Vytautas. Liberalas, kapitalizmas ir Mokslų akademija: dialogas su Lietuva. *Akiračiai*, 1978, nr. 10.

Kavolis 1979a: Kavolis, Vytautas. Sistemų griuvėsiai, gyvenimo impresijos. In *Santara-Sviesa. 25 metų sukaktuvinis leidinys*. Red. Valdas V. Adamkus. Chicago: Algimanto Mackaus Knygų Leidimo Fondas.

Kavolis 1979b: Kavolis, Vytautas. Moralinės kultūros: žemėlapiai, trajektorijos, įtampos. *Metmenys*, nr. 37.

Kavolis, Vytautas. Liberalų šimtmetis, 1889–1989: raida nuo *Varpo* iki Lietuvos Persitvarkymo

Sąjūdžio. *Akiračiai*, 1989, nr. 1.

Kavolis, Vytautas. Liberalaus galvojimo erdvėje. *Metmenys*, 1992, nr. 63.

[Kavolis, Vytautas]. Laiškai. In *Vytautas Kavolis. Asmuo ir idėjos*. Sud. Rita Kavolienė ir Darius Kuolys. Vilnius: Baltos lankos, 2000.

Kavolis, Vytautas. Jaunųjų liberalų galvosena. In Kavolis, Vytautas. *Nepriklausomųjų kelias. Publicistikos straipsniai (1951–1965)*. Sud. Egidijus Aleksandravičius ir Daiva Dapkutė. Vilnius: Versus aureus, 2006.

Venclova, Tomas, Aš dūstu. In Tomas Venclova. *Prarasto orumo beiėškant. Publicistikos straipsnių rinktinė*. Vilnius: Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka, 2016.

Darius Kuolys

VYTAUTAS KAVOLIS: WHAT IS LIBERALISM WORTH?

SUMMARY. For nearly four decades, in both essayistic and academic articles, Vytautas Kavolis (1930–1996) actively raised and attempted to answer questions relating to liberalism: its nature and its social as well as cultural roles, its traditions and their renewal. Anxious to influence liberal thinkers in a Lithuania that had just reestablished its independence, he proposed in 1991 to publish a collection of his texts entitled *Laisvės kultūra* (The Culture of Liberty). These texts never appeared collected into a separate book, but they exist, and in this paper I consider the question of what kinds of conceptions of freedom and liberalism Kavolis wanted to share with the Lithuanian people. He took liberalism to be a way that people valuing personal freedom interacted with one another. He looked at liberalism as an action program for liberally inclined persons in the community, with the contents of the program being determined by these freedom loving individuals themselves. Kavolis took liberty to be a fundamental challenge of human life; and he believed that it is by meeting this challenge with their personal commitments and creativity that human beings give meaning both to their own existence and to freedom itself.

KEYWORDS: liberalism, liberty, moral culture, cultural liberalism, liberal culture, Lithuanian liberalism.